

Dragan Stojanović i Radmila Gikić Petrović

RAZGOVOR SA DRAGANOM STOJANOVIĆEM

Dragan Stojanović bio je redovni profesor na Katedri za opštu književnost i teoriju književnosti u Beogradu, na Filološkom fakultetu. Od 2013. je profesor emeritus. Bavio se i prevođenjem s nemačkog (Tomas Man, Fridrih Šlegel, Gotfrid Ben...). Uređivao je časopise *Vidici*, *Gledišta*, *PH – Godišnjak za poetička i hermeneutička istraživanja*, *Istočnik*. Sačinio je obimnu antologiju nemačkog esaja. Ono, međutim, što posebno skreće našu pažnju jeste njegov književni rad. Za poslednju zbirku novela *Čerka španskog borca* dobio je Andrićevu nagradu za 2018. godinu.

Svakako treba istaći njegove romane *Dvojež* (1995), *Zločin i kazna* (1996), *Benzin* (2000), *Okean* (2005), *Urednik od iskustva* (2009); kao i zbirke pripovedaka *Svetska književnost. Naučno proverene pripovesti u kojima se iznosi istina o raznim pitanjima a naročito o ljubavi, razvrstane u četiri knjige* (1988), i *Meseci* (2007), za koju je dobio Nagradu „Veselin Lučić“, koja se dodeljuje za najbolje književno ostvarenje autora sa Beogradskog univerziteta.

Zanimljive su, i ne manje važne, zbirke pesama: *Olujno veče* (1972), *Sl. Četiri pesme o Sl.* (1992), *Godine* (2006), *Nije to sve* (2007), *Sito* (2015).

I na kraju, a moralo bi biti na početku, treba navesti njegove teorijske knjige, kao i kritičke studije i eseje, nezaobilazna štiva kada je reč o stručnom i naučnom delovanju profesora Stojanovića. To su *Fenomenologije i višeznačnosti književnog dela*, *Ingardenova teorija opalizacije* (1977, ²2011), *Čitanje Dostojevskog i Tomasa Mana* (1983), *Ironija i značenje* (1984, ²2003), *O idili i sreći*, *Heliotropno lutanje kroz slikarstvo Kloda Lorena* (1992, ²2013), *Rajski um Dostojevskog* (1994, ³2009), *Paradoksalni klasik Tomas Man*, (1997), *Lepa bića Ive Andrića* (2003, ²2012), *Poverenje u Bogorodicu* (2007), *Energija sakralnog u umetnosti* (2010, ²2012), *Švejk hoće da pobedi* (2014), *Pismo o poeziji*, *O pet pesama Borislava Radovića* (2016), *Svečani čas pripovesti*, *Josif i njegova braća Tomasa Mana* (2018), *Umetnuti pripovedač*, *Lopov Leonida Leonova* (2019). Knjige *Čitanje Dostojevskog i Tomasa Mana* i *Ironija i značenje* objavljene su i na nemačkom (Bern-Frankfurt a/M., 1987; 1992).

Dobio je više nagrada: prvu nagradu Nacionalne komisije UNESCO-a, 1968. godine, prvu nagradu za zbirku pesama *Olujno veče* Studentskog kulturnog centra, 1971; Nagradu „Đorđe Jovanović“ za *Lepa bića Ive Andrića*, 2003; Nagradu *Naše borbe* za *Rajski um Dostojevskog*, 1995; Nagradu „Nikola Milošević“ za *Energiju sakralnog u umetnosti*, 2011, sve do Nagrade „Ivo Andrić“ za *Čerku španskog borca*.

Radmila Gikić Petrović: Čitali ste Andrića još u detinjstvu, a krajem prošlog i početkom ovog veka napisali ste knjigu *Lepa bića Ive Andrića* (2003) koja, pre svega, govori o ženskoj lepoti, ali i o fascinaciji lepotom i ljubavi uopšte. Knjiga je nagrađena Nagradom „Đorđe Jovanović“ za esejističku prozu. Možemo razgovor započeti pitanjem o lepoti i Vašem dugotrajnom interesovanju za Andrićevo delo.

Dragan Stojanović: Da, vrlo rano sam počeo da čitam Andrića. Ne mogu tačno da se setim sa koliko godina. Možda deset. Kad sam bio sasvim mali, moja baba Anka nije mi čitala bajke već, bezbroj puta, Gogoljeve *Večeri u seocetu kraj Dikanjke*. Znao sam sve to napamet, i kad bi pokušala nešto da preskoči, opominjao sam je da to ne čini. Andrića sam već čitao sam, takođe po više puta. Najpre knjigu *Na Drinu ćuprija*. Sive platnene korice, još ih vidim. Sa pripovetkama sam počeo kasnije: nisam čitao sve redom, nego uvek jedne iste. Šteta je što nisam vodio neku vrstu dnevnika, iz kojeg bi se videlo šta sam tada razumevao u njima.

Četrdeset godina kasnije odlučio sam se da se pozabavim lepotom kod Andrića, naročito u pripovetkama, što će reći: pre svega ženskom lepotom. Mnogo se, i ne uvek najbolje, pisalo o Andrićevom „pesimizmu“, o istorijskom i egzistencijalnom zlu. To zaista u velikoj meri određuje Andrićev opus. Ali, tu je i lepota, širok, razuđen, na razne strane okrenut svet erotskog, o čemu se ne govori ili se govori površno, kao uzgred, ponekad proizvoljno, netačno. Pročitao sam, da ne kažem baš sve, ali svakako skoro sve što je pisano o Andriću i nisam našao zadovoljavajuće interpretacije njegovih remek-dela kao što su *Mara milosnica*, *Anikina vremena*, *Trup*, *Robinja*... Na drugačiji način, to važi i za *Most na Žepi*, *Bajrona u Sintri*, *Sarače*... Pri tom, nisam ga čitao niti tumačio u okvirima naše „srbi-stike“, čitao sam ga sa Tolstojem, Floberom, Gетеom, Dostojevskim, Homerom... Naravno, uvek su tu i Vuk i Njegoš.

Njegovo delo u mnogo čemu potvrđuje ono što je sam napisao u *Razgovoru sa Gojom*: „Inače, oko lepote su uvek ili mrak ljudske sudbine ili sjaj ljudske krvi.“ Pokazuje se u analizi, koliko sam ja mogao da dokučim, da treba razlikovati fascinaciju lepotom od ljubavi, kao i – što nije manje važno, možda je i važnije – da postoji značajna razlika između nečije lepote i lepote njegovog postojanja. To je na primerima detaljno razmatrano. Ljubav je teže ponovljiva, ako se nekad izgubi – stvarne, velike ljubavi se ne doživljavaju dvaput; fascinacija lepotom se vraća, lakše se obnavlja i može biti usmeravana ka brojnim lepim, pa i manje lepim bićima. Otud moja knjiga o kojoj razgovaramo – usuđujem se da dam opširan citat – počinje sledećim rečima: „Prema jednom od rasprostranjenih računanja vremena, izmereno je dva puta po hiljadu i jedna godina otkako je počelo nešto što osećamo kao 'svoje vreme', u kojem moramo nekako da izađemo na kraj sa svojim životom, sa svojom smrću; u kojem horizont koji nam se ukazuje treba da očistimo od znakova i najava skončavanja, i ispunimo život sadržajima stvarnim ili izmaštanim, željenim i neželjenim, kako već bude, strašnim i divnim, značajnim i beznačajnim, a pred licem smrti – upravo neke priče nam govore o tome – svi su, u stvari, značajni, ničeg u životu beznačajnog nema. Pričanje priča *odlaže* smrt – nije li to jedna od krucijalnih spoznaja, jedan od najdragocennijih načina da se koriste sposobnosti ljudskog uma, o čemu se odavno čulo iz jednog sveta čije se vreme nešto drugačije računa?! Reći će se: život je postao lakši i duži zahvaljujući nauci. Ako se dobro shvati šta znači da priča pomera granicu sa koje se vidi predstojeća smrt, to sa onim prethodnim nije ni u kakvom sukobu, štaviše, dublja istina o egzistencijalnom vremenu, koje zahvata i 'okupira' ono prirodno i istorijsko, upravo je u pričama i samo u njima, uvek jačim od treznog saznanja.

U svakoj od tih dve hiljade i dve godine nastalo je mnogo novih i ponovo je pričano i prepričavano mnoštvo odranije poznatih priča... iluzorno je pokušavati prebrojati ih. Izvesno je da veliki broj njih govori o lepoti i ljubavi, ponekad, ako se pažnja odvrti od onih koje izveštavaju o ratovanju i junaštvu, izgleda da se ni o čemu drugom i ne priča. Varljiv i, zapravo, netačan, taj utisak nije slučajan. Uvek se mnogo pričalo i o novcu, zlatu, o nevoljama u porodici i, naravno, o smrti. Ipak, ljudima priče o ljubavi i lepoti kao da su najvažnije, one su im neophodne, uvek su im bile neophodne, i tako će verovatno biti i nadalje. One su, možda, *potrebnije* od drugih, iako se ni bez tih drugih ne može. U dva puta po hiljadu i jednu godinu nastalo ih je ko zna koliko koje se i danas čine nezaobilaznim, jer su se pokazale najzanimljivijim, najuzbudljivijim, *najhranjivijim*."

Kao i moja knjiga *Rajski um Dostojevskog*, i *Lepa bića Ive Andrića* ima oslonac u knjizi, napisanoj krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, *O idili i sreći*. Najbolje je čitati ih zajedno. To je možda preteran zahtev, ali ako se prihvati, dobija se celina, koju, dođuše, čine samostalni delovi, ali koji se u bitnom dopunjuju. Moglo bi se reći i ovako: te dve knjige su vrlo obimne fusnote studije *O idili i sreći*.

R. G. P.: *Decembra 2003. učestvovali ste na simpozijumu o odnosu Evropske unije i Srbije, koji je organizovao COLLEGIUM EUROPAEUM JENENSE Univerziteta „Fridrih Šiler“ u Jeni. Vaš tekst „Evropsko i antievropsko u Evropi“ objavljen je kasnije u odgovarajućem zborniku sa tog skupa, a na srpskom februara 2004. u magazinu Vreme. U njemu ste, pored ostalog, rekli: „Ljubav, kao najbolje od najboljeg što postoji, pripada privatnoj sudbini pojedinačnih građana, hoću reći: građanki i građana.“ Sa kim se sve može voditi iskren razgovor?*

D. S.: Taj skup je organizovan s idejom da se pokaže da između Srbije i Nemačke odnosi nisu uvek bili samo neprijateljski, obeleženi ratovima, okupacijama, bombardovanjima i tako dalje – bilo je, i to važnih, pozitivnih stvari. Svi izvori na koje sam se tom prilikom oslanjao bili su isključivo nemački. Aludirajući na instalaciju Johena Gerca, koja je stajala, a verovatno i sad stoji, na ogradi Ministarstva finansija u ujedinjenom Berlinu, na kojoj se postavlja pitanje: „Novac, ljubav, smrt, sloboda – šta se računa na kraju?“, želeo sam da poenta mog izlaganja bude izveštaj o anketi koju sam sproveo narednih godina među svojim studentima. Prvi put glasanje o tome „šta se računa na kraju“ bilo je javno, kasnije tajno. Ko je hteo, mogao je da se potpiše. Uvek je, naravno, što se moglo i očekivati, na prvom mestu bila ljubav, ali, samo jedan, dva, najviše tri glasa manje dobijala je sloboda. Nikad niko nije glasao za novac ili za smrt. Sećanje na agresiju 1999. bilo je još sveže, ali, mislim, nije to bio jedini razlog. Umnim glavama pred kojima sam u Jeni govorio o tome daljih objašnjenja o srpsko-nemačkim odnosima nije bilo potrebno. Najzad, privredno, ekonomski, i ranije, i tad, i sad, čvrsto smo uvezani s njima. To odlučuje, kako sada stvari stoje, o mnogo čemu.

Možda će Vas zanimati i moj tekst iz 2008. „Članstvo i susedstvo“, pisan po narudžbini jednog katoličkog časopisa koji izlazi u Frazingu – gradiću blizu Minhena. I tu sam se koristio isključivo nemačkim izvorima, od Leopolda Rankea do Jozefa Radingera, budućeg pape, koga sam ovde i prevodio. Teza je bila da je Srbija u svakom slučaju i kako god okre-

neš evropska zemlja; da u Evropsku uniju neće ući nikad i da je dovoljno da budemo dobri susedi. Umetnost je univerzalna, u nauci – sad to vidimo bolje nego ikad – mora da se sarađuje. Treba nam vakcina protiv ovog virusa, sutra će svima trebati nešto drugo. Novac (ah, taj novac) naći će svoje tokove i bez članstva; Kosovo i Metohija ostaju u Srbiji u svakom slučaju... Naveo sam Fridriha Naumana, koji je 1916, u jeku Prvog svetskog rata, pisao da Srbi, kao i drugi, naravno (*naravno!*), imaju pravo da postoje, ali ni u kom slučaju kao samostalna zajednica – to vam je ono o „remetećem faktoru“, što se provlači do danas. To je ostalo u tekstu, štampano je. Rekao sam nešto o Nadeždi Petrović, koja se školovala u Minhenu. O Milutinu Milankoviću, koji je svoje glavno, svetski čuveno delo napisao na nemačkom. Razne druge stvari.

Preveo sam taj tekst i objavio ga u *Letopisu Matice srpske* (maj 2009) ponajviše zato da bih masnim slovima izdvojio rečenice (ili neke njihove delove), koje su u nemačkom originalu, bez konsultacija sa mnom, izbačene. Da bi se videlo šta sam zaista napisao, ukoliko je to uopšte od nekog značaja. Izbačeni delovi uopšte nisu bili najvažnije tačke koje sam zastupao, i ni do danas ne razumem čime se redakcija tog časopisa rukovala. Šta god da je, takve stvari se ipak ne rade. Na takvim i sličnim, sitnim i manje sitnim „pomeranjima“ izgrađena je slika o nama kakva i danas postoji.

Moja predviđanja, što se članstva u EU tiče, pokazala su se kao tačna. I danas mislim isto. Ako sam se prevario, pozovite me, kad budemo primljeni, da napravimo još jedan intervju. Lična karta mi važi do 2055. godine. Imamo vremena.

Uzgred, nemačka istoriografija se grana u raznim pravcima, ja sam vredan čitalac. Ta lektira je u dobroj meri uticala na to kako će izgledati novele u knjizi *Ćerka španskog borca*.

R. G. P.: *U knjizi ogleda Poverenje u Bogorodicu (2007) ima se na umu pesnički doživljaj Bogorodice u ogledu o Četiri kanona Ivana V. Lalića, koji je odredio i naslov čitave knjige. Zanimljivi su i tekstovi o Vladanu Desnici, o Hiperborejcima „Fuga Crnjanskog“. Kakav je odnos lepote i svetosti?*

D. S.: Najbolje će biti, verujem, da opet citiram samog sebe, ovog puta iz knjige *Energija sakralnog u umetnosti*. (U njoj je preštampan i tekst o Ivanu V. Laliću koji spominjete.) Tamo sam pisao:

„Sakralno ponekad dodirne umetnikovo biće i tako pokrene njegov duh, njegovu imaginaciju. Za dejstvo energije sakralnog u stvaralačkom činu nije presudno da li je takav dodir trajao samo jedan tren ili mnogo duže, da li je bio tangencionalan, jedva primetan, tako da ga umetnik možda nije bio ni svestan, ili je onaj koji u umetniku stvara bio, uz punu samosvest, dublje i po raznim pravcima prožet takvom energijom. ‘Shvatljivi sadržaj ikone ima dogmatski karakter i stoga nije ikona – umetničko delo – ta koja je lepa, nego je lepa njena istina’, piše Pavel Evdokimov. Sa teološkog stanovišta, ovo je svakako tačno. Odavno je, u vezi s tim, shvaćeno i sledeće: nemoguće je naslikati ili ‘opevati’ Boga, ali ga je moguće učiniti prisutnim, kako u njegovoj istini, tako i u svetosti, na ikoni, fresci, u liturgiji, molitvi... Takve slike, tekstovi ili pojanje, odnosno muzika, mogu se posmatrati i doživljavati i kao umetnost, ali važna je njihova istina o svetom ili sveta istina; estetsko i sveto se tu razilaze iako se možda i dodiruju.

Utoliko treba razlikovati sakralnu umetnost, koja je usmerena na ovakvu istinu o kojoj govori Evdokimov, i sakralno u umetnosti usmerenoj na umetničke, odnosno estetske efekte, koji se postižu između ostalog i delovanjem takvih njenih religioznih aspekata ili momenata. Toga je svestan i ovaj pravoslavni teolog kada razlikuje i odvaja 'ikonu od slike na religioznu temu', što je jasno i iz sledećeg stava: 'Svi delovi hrama – arhitekturni oblici, freske, ikone – *integrirani* su u liturgijsku misteriju, i to je ono što je možda najvažnije, jer jednu ikonu nikada nećemo razumeti izvan ove integrisanosti. Sama liturgija u svojoj celini je ikona celokupnog domostroja spasenja. (...) Celokupna umetnost je u životu oblika, ali sakralna umetnost dostiže oblike nevidljivog, život liturgijskih oblika. Ikona je čudo vere.' Ako umetničko delo omogućava teofaniju, pred njom 'niko ne može da ostane gledalac, nego joj se treba pokloniti u činu hvale i molitve'.

Mnogi nesporazumi i sporovi u ikonoboračkim raspravama bili bi izbegnuti da se strogo razdvajalo *poštovanje*, koje ikona zaslužuje, od *obožavanja*, koje ona ne zaslužuje, jer ovo pripada samo Bogu. Neprecizni prevodi s grčkog na latinski doprineli su, pored ostalog, u ovoj tački svakojakim zabunama i trvenjima.

Uvek će, naravno, biti i onih koji ostaju 'samo gledaoci', koji nisu 'integrirani u liturgijsku misteriju' i ne dopiru do domostroja spasenja, ili se u tome ne snalaze, ali vide, čuju i razumeju ono što se može videti, čuti ili u nekom tekstu razumeti: za njih – kada se kaže da umetnost, kao sakralna umetnost, dostiže oblike nevidljivog – ovo ostaje neproziran ili neshvatljiv oksimoron. Kada Evdokimov ukazuje na to da stroga pravila ikone 'čuvaju duhovno od svake objektivacije putem čulnog', tako da prelaženje ove granice predstavlja falsifikovanje sakralnog 'obeleženo veoma sumnjivom genijalnošću', i dodaje: 'To je sva razlika između Biblije i školskog udžbenika teologije, između svete tajne kao čina i nekog predavanja o svetoj tajni', onda se ovom pitanju o neintegriranosti u liturgijsku misteriju ili nesposobnosti da se shvati smisao izraza *oblik nevidljivog* približavamo iz drugog ugla. Za razumevanje udžbenika teologije ili praćenje predavanja o nekoj svetoj tajni dovoljan je intelekt; za verovanje je neophodno celo čovekovo biće. Obožavanje i poverenje koje izrasta iz vere ne svode se na čisto psihičko u čoveku, niti na njegov razumski deo, na obrazovanje, vaspitanje, običaje, na uticaje sredine i istorijskih okolnosti, mada sve ovo ima svog udela u življenju vernika. U razlikovanju sakralne umetnosti i sakralnog aspekta pojedinog umetničkog dela možemo ostaviti po strani pitanje da li je vera dar, koji se dobija i ne može se 'izdejsstvovati' trudom, moralnim ponašanjem, upražnjavanjem rituala i poštovanjem određenih pravila, ili se svojim angažovanjem u određenom smeru čovek ipak i sam može probiti do vere i steći je.

Što se umetničkog doživljaja tiče, bilo da je reč o umetničkom delu koje poseduje religiozne aspekte, bilo da je posredi delo koje je takvih aspekata lišeno, jasno je da na to utiče kako se i zahvaljujući čemu formirao ukus pojedinog čoveka koji sa umetnošću dolazi u dodir; u kakvoj kulturi on stiče iskustva vezana za umetnost i na koji način pri tom osposobljava svoja čula za odgovarajuću recepciju."

Mogao bih, prepisujući iz iste knjige, dodati i ovo:

„Poezija može bez sakralnog. Sakralno pogotovu može bez poezije. Utonulost u molitvu, *Andacht*, dakle prepuštanje sopstvenog bića smislu molitvenog teksta, uvek je nešto više i drugačije od uživanja u poetskom, čak i onda kada je molitveni tekst sročen u stihevima. Samo izgovaranje molitve, bez posebne usredsređenosti na to kuda nas ona vodi, još nije pravi molitveni čin, slivenost sa svetim. Za molitvu su neophodne pažnja i potpuna pribranost, koje zajedno čine mogućim obraćanje nečemu što nas u potpunosti prevazilazi, bolje reći: za obraćanje *nekome* ko je u svemu iznad nas, a ipak nas može 'čuti' i razumeti.

Predavanje čarima poetskog teksta pak ima svoje posebnosti i zaokuplja čovekov duh, delujući istovremeno i na emocije, nezavisno od mogućeg dejstva sakralnog na celinu čovekovog bića. Pri tom je takođe neophodna pažljivost u čitanju, ali je ona druge vrste. Tu se osluškuje šta sve jezik može, čime nas zvukom i značenjem svojih jedinica, i slikama uobrazilje koje nastaju zahvaljujući njima, dira, pokreće i oduševljava.“

R. G. P.: *Vaša knjiga eseja Švejk hoće da pobedi (2014) bavi se piscima za koje važi da ih, pre svega, određuje humor, smeh... Ali, s druge strane, naslućuje se i tamna strana čovekove egzistencije i ljudske istorije. Da li je to smeh iz dubine očaja?*

D. S.: Švejk, Rableovi junaci, Joneskovi likovi, u ovom slučaju Makbet, kao krvava parodija Šekspirovog Makbeta, navode nas na to da pogled skrenemo sa uzvišenog ka donjim, nižim i najnižim „registrima“. Ako se smejemo čitajući *Doživljaje dobrog vojnika Švejka*, to je moguće stoga što nam se istina uzvišenog, u umetnosti i u životu, prikazuje kao laž. Šta bi u ratu moglo biti uzvišeno, ako to košta života hiljade ili milione ljudi? „A ne, želim svakako da ostanem živ.“ Nasuprot tragediji, humor ove vrste, kao njeno naličje, sugerise da čovek najpre hoće da bude živ, a ne žrtva uzvišenog ili uzvišena žrtva. Utoliko pre što se „uzvišeni ciljevi“ vrlo često pokazuju kao himere, nevredne bilo kakvog žrtvovanja, a oni koji ih formulišu i propagiraju najčešće ne daju svoj život za njih, već traže od drugih da se žrtvuju ili ih silom nateruju da izginu, budu osakaćeni, da polude ili naprosto da, i kad su pobednici i kad su poraženi, nastave da žive uveravajući se da je sve na početku, čak i kad se čovek, kao kod Selina, dobrovoljno prijavljuje u vojsku, izgledalo sasvim drugačije, da su patnja i pogibija bile manje-više uzaludne. Naravno, kad je reč o borbi za slobodu, protiv tiranije, protiv Holokausta, protiv izrabljivanja i poniženja, onda su tu *Rat i mir* ili, recimo, veliki roman Vasilija Grosmana o Staljingradu i Aušvicu, a ne *Švejk*. Hašek se narugao Austrougarskoj, koja se raspada, i to tako što njegov junak nije pobunjenik, još manje moralizator; naprotiv, on pokazuje apsurdnost situacija u koje je bačen upravo prihvatajući sve što se dešava kao „prirodno“ i „normalno“. On nije očajan, već gleda da popije svoje pivo. Daleko je od toga da previđa zlo koje je oko njega, ali gleda da mu se izmakne. Ako je potrebno, spreman je da se „pravi budala“ u očima onih sa višim činovima, u tome je njegova mudrost i njegov vitalizam; budala on svakako nije. Zločini ove umiruće monarhije, ne na poslednjem mestu upravo nad Srbima, nisu u knjizi prećutani. Švejk ih je i te kako svestan. Zanimljivo je da dobar deo čitalaca ovo previđa i u svemu vidi golu i grubu sprdnju. Između ostalog, i zbog toga sam opširno pisao o njemu.

Prvi svetski rat bio je strašan i – nikakvu pouku čovečanstvu nije doneo. Drugi je bio – ne znam da li se tako može reći – „još strašniji“. Ne samo zbog broja žrtava. Posle njega se i dalje negde neprestano ratuje. Pitam se da li je u nekoj književnoj artikulaciji koja bi se ticala i Drugog svetskog rata ili Hirošime i Nagasakija, Jadovna, Jasenovca, Buhenvalda i Mathauzena, ili onog što se u Mandžuriji dešavalo između Japanaca i Kineza, moguć takav, svakome poznat književni lik, kao što je Švejk, koji će sve naprosto izvrći ruglu i navesti čitaoca da se nasmeje. Švejk je duhu epohe prilagođen dalji rođak Šekspirovog Falstafa, iz *Henrija IV*. Ima vremena i zbivanja koja zahtevaju drugačije književne likove. Možete se ismejavati s poručnikom Dubom, natporučnikom Lukašem ili feldkuratom Kacom. Ali ne i sa majkom Jugovića.

R. G. P.: *Knjiga Čerka španskog borca počiva na saznanju da se epoha umetnički može istinski izraziti tek kada se ukrste u posebnu narativnu celinu životi istorijskih ličnosti s likovima nastalim radom piščeve imaginacije koju je to vreme usmeravalo. Šta se od prošlosti preliva u sadašnjost i nagoveštava budućnost?*

D. S.: Namera je bila da se sagleda šta nam se u veku koji je za nama desilo, i šta nam se nije desilo, a trebalo je i moglo je. Uvek sam zastupao gledište da ono što sâm pisac misli o onome što je radio ne treba uzimati u obzir, to se ne računa. Treba gledati šta kaže tekst, a ne njegov pisac. Utoliko, sve što bih mogao reći u vezi s Vašim pitanjem treba uzeti s rezervom. Zašto bi nekog zanimalo moje pobude ili namere? Reći ću ipak da uvođenje istorijskih ličnosti kao književnih likova u proznoj tvorevini stavlja pisca pred posebne zadatke. To se u mnogo čemu razlikuje od onoga što sam radio u *Dvoježu* i svemu ostalom što je došlo posle njega. A i to se razlikuje od onoga što su ustaljene ili oprobane matrice u srpskoj prozi. Ta okolnost je uticala na recepciju, jasno mi je i zašto. Svaki, da tako kažem: nov „spisateljski potez“ i njegov produkt, recimo usmerenost na realističnost somnambulnog, „ludog“, bizarnog i grotesknog naići će svugde, a ovde pogotovu, nužno na otpor, nerazumevanje. To je tako. Polako se recepcija i menja, kako dolaze mlađi ljudi, koji čitaju pre svega ili, koliko je to moguće, samo tekst. To se vidi u novijim ogledima o tim mojim knjigama ili u velikoj doktorskoj disertaciji Katarine Roringer Vešović posvećenoj mom radu.

Istorija? Da u vezi s „upadom“ istorije u fikciju upotrebim, u kontekstu određenom Vašim pitanjem, termin *paradigma*. Novele koje čine *Čerku španskog borca* pisao sam s uverenjem da se mora oprobati jedna još neoprobana narativna paradigma, kakva, koliko ja mogu da prosudim, nije oprobana u srpskoj prozi koja se „bavi“ istorijom, a to je njen pozamašan, možda i najvažniji deo. Tekst bi trebalo da je „brz“, ne sme pritisnuti čitaoca hiljadama stranicama; treba da bude kao crtež izveden sa što manje linija, jer će se tako bolje izraziti ono što nam je određivalo sudbinu. Tu na specifičan način važi deviza „manje je više“. Treba odrediti najosetljivije tačke u vremenu i spojiti ih – tačke koje inače ostaju prećutane, skrivene, jer su najbolnije, ili su zatrpane izrečenim i neizrečenim ideološkim, ponekad hladnoratovskim „sadržajima“, ponekad tradicionalnim predrasudama i falsifikatima ili „materijalom“ bojenim piščevim samoobmanama i mrvljenim ličnim omrazama. Sadržajima i materijalom

logosno nepreporođenim. Drugim rečima, otkriti i dodirnuti određenu tačku i time „oživeti“ celinu. Zadatak, kad je reč o istoriji, zapravo neostvarljiv, svakako ne do kraja, ali treba pokušati. Dokle se stiglo i šta je od toga uspelo, to ne treba ja da procenjujem.

R. G. P.: *U prvoj noveli „Patro“ o jednom od junaka kažete da je bolje poznavao kamenje po šumskom bespuću i pokraj puta nego zvezde. Kako je proticalo Vaše detinjstvo?*

D. S.: Rođen sam 1945. Time je, mislim, dosta rečeno. Bio je petak, trinaesti. To ništa ne znači, ali ipak pominjem jer je dan ranije umro Ruzvelt. Ceo svet je, naravno, brujao o tome. Sutradan, ne znam da li baš u isti čas kad sam ja rođen, umro je nemački filozof Ernst Kasirer, neokantijanac, koji je pred nacistima izbegao prvo u Švedsku, pa u Ameriku. Ispred zgrade fakulteta pružio je ruku jednom studentu i srušio se mrtav. Kaplja. Rat je trajao još oko mesec dana, ali kraj je bio tu, pobednik se znao. Poslednji tekst koji je Kasirer napisao bio je o Manovom romanu *Lota u Vajmaru*. Objavljen je posthumno. Ja o svemu tome, baveći se Manovim opusom, saznajem mnogo kasnije. Kao što tek odnedavno, u svojoj osmoj deceniji, imam priliku da detaljnije čitam šta se, osim slavlja oslobođenja, dešavalo u mom rodnom gradu. Obračun sa saradnicima okupatora, ali i klasnim neprijateljima, nepoštenom inteligencijom i drugima; likvidacije bez suđenja, posle i uz suđenje. Spiskovi. Ne znam, naravno, kako je izgledalo raščišćavanje ruševina posle nemačkog bombardovanja 1941. i američkih i engleskih bombardovanja 1944. Ali znam da neke lokacije nisu raščišćene kako treba ni posle pedeset godina. I danas u najstrožem centru stoje udžerice kao u nekoj najzabačenijoj palanci. Seče se drveće. Grad, koji je veoma narastao, ulepšava se tako što se seku drvoredi. Drveće smeta. Magnolije smetaju, jer nema mesta za parkiranje. Čak i tamo gde bi se tako nešto najmanje očekivalo.

Ako aludirate na to ima li u mojim novelama nečeg autobiografskog, mogu odmah reći: nema ničega. Sve je književnost. Jasno je, naslušao sam se svega i svačega za ovih 75 godina. I kao dete, i kasnije. I oduvek sam previše čitao. Opšte životno iskustvo, izmišljeni, preuđeseni ili stvarni događaji o kojima se čulo i autobiografski sadržaji, to su različite stvari.

R. G. P.: *U drugoj noveli, „Erihova smrt“, zapisali ste: „Ovo treba ispričati što kraće – i zaboraviti.“*

D. S.: Ako ja uopšte treba da skrećem pažnju na nešto u toj noveli, onda je to razlika na koju ukazuje Holandanka Žanin svom ljubavniku esesovcu, prilikom jedne od poseta u okupiranom Beogradu. Povodom ubijanja sto Srba-talaca za jednog ubijenog nemačkog vojnika, ona ga upozorava da ne treba da se diči time da je to što rade sa Jevrejima, Srbima, Ciganima, uopšte to što rade – *apsolutno zlo*. Taj crni ponos je iluzoran. Apsolutno zlo ne postoji, kaže ona, jer kada bi postojalo, svet ne bi mogao postojati. Ono što postoji jeste apsolutno *neoprostivo* zlo. Ima stvari koje se ne mogu i ne smeju ni zaboraviti ni oprostiti. Visoki esesovski oficir, kome su ove reči upućene, učiniće i nešto dobro: sačuvaće živu glavu devojci dobegloj u Beograd, spasavajući se od onih koji su Nemce dočekali s cvećem. Čitalac je dovoljno upućen u to šta je tada tamo odakle je bežala dalje bilo. Kao izbeglica,

ta devojka postaje naložnica nemačkog esesovca nižeg ranga, da bi uz nju očajna majka i sestra, nespremna na tako nešto i nesposobna za to, nekako preživele. Kada ga ubije, osve-ta je neće stići. Spasiće je onaj koji je mirno saslušao da apsolutno zlo ne postoji, a da je to što radi apsolutno neoprostivo. On ima i svog pod-Mefista, koji obavlja tehničku stranu gospodarevih naredbi. Taj gospodar će se ubiti, kada mu više ne preti nikakva kazna. Čita-lac će se suočiti s pitanjem: zašto?

Ne treba tumačiti sopstvene tekstove. Mogu da napomenem da je Kami u *Mitu o Sizifu* samoubistvo proglasio najvećim filozofskim problemom. Mislim da samoubistvo može da se posmatra kao psihološki, antropološki, psihijatrijski i ne znam kakav još „problem“, ali ne kao filozofski. Ono što je ovde bitno jeste da nikome nije padalo na pamet da strelja ili kažnjava Kamija što je objavio svoju studiju ili čuveni roman *Stranac* za vreme rata, ili Sartra, zato što je godinu dana posle Kamija, 1943, objavio *Biće i ništavilo*. Da li možete da zamislite De Gola kako naređuje hapšenje ili streljanje Kamija ili Sartra? Ovde su stvari išle druga-čije. Nije sve svuda isto. Nije svaka okupacija, ni svuda, ista.

Oslobodioci Beograda su se brzo pouseljavali u tuđe vile i luksuzne stanove, već prema „rangu“. O tome govori treća novela. Jednog od potomaka tih boraca to tišti i proizvodi posledice po čitav njegov život, drugog – ne. Obojica kasnije žive na Zapadu, ne na Istoku. Odatle se onda razvija osnovni problem čitave priče, i cele knjige. Koliko do sada vidim, i kritika i čitaoci se iz raznih pravaca, ali uvek s interesovanjem upravo za to što proizlazi iz ovakvog oslobađanja, mašaju knjige.

R. G. P.: *Vi, izgleda, ne volite „angažovanu književnost“?*

D. S.: Ne, nikako je ne volim. Više puta sam govorio o tome. Dugo bi bilo da potanko ovde raspredamo o tome. Mogu reći toliko: ne znam nijedno delo koje spada u ono što se naziva „angažovanom književnošću“ a da je u umetničkom pogledu vredno pamćenja ili čak samo čitanja.

R. G. P.: *Knjiga Čerka španskog boraca najpre je bila napisana kao roman?*

D. S.: Da, bio je to najpre roman od nekih 220 stranica. Nisam bio zadovoljan i ostavio sam rukopis po strani, više od deset godina. Kasnije popravke nisu urodile plodom. Najzad, došlo je do velikih rezova. Ono što je ostalo jeste ova novela, ali sam zato relativno brzo napisao druge dve, *Patra i Erihovu smrt*, a zatim zbilja i kraći roman, koji ove novele „dopu-njuje“. Kada i on bude objavljen, biće to svojevrsna celina, mada se svaki od ta četiri naslo-va – četvrti je *Tamna pučina* – može čitati i sam za sebe. Možda ću napisati i peti deo, i to bi onda bio moj XX vek.

R. G. P.: *Sada ste profesor emeritus na Filološkom fakultetu, a sve protekle godine bavili ste se pisanjem i beletristike. Predavali ste svetsku književnost. Od Gilgameša do Tomasa Mana, Borhesa, „svetsko a naše“, a može i „naše a svetsko“.*

D. S.: Da, pitali su me da li je to što sam radio kao profesor uticalo na moj beletristički rad. Nije, neposredno. Sve utiče na sve, ali neposredno nije nastava uticala ni na poeziju,

ni na prozu. Kad sam pisao o našim piscima, pisao sam o njima kao svetskim, dakle izvan slavističkih ili drugih, još uži okvira. Utoliko važi to što pominjete: *naše, a svetsko*.

R. G. P.: *Katarina Roringer Vešović objavila je knjigu Zemaljsko i sveto u ljubavi – o delu Dragana Stojanovića. O Vama kao piscu knjiga o Tomasu Manu, Dostojevskom, Andriću, itd., o Vašoj beletristici, ali je reč i o platnima raznih slikara.*

D. S.: To je voluminozna studija, koja traži usrdnog i marljivog čitaoca. Autorka je prekinula svaki dodir sa mnom nekoliko godina, dok je pisala tu knjigu; dobio sam rukopis tek kad je sve bilo tzv. pdf. Išla je najtežim putem: načinila je panoramu svega što sam radio, ali tako da, kad govori o prozi, istovremeno govori i o poeziji, esejima itd. Uzela je u obzir i moje teorijske stvari. Najviše su je privukli ipak romani. Malo ko doživi da pročita takvu studiju o svemu što je decenijama radio.

R. G. P.: *Kada Vam je uručena Andrićeva nagrada, rekli ste da ćete nagradu dati Fondaciji „Solidarnost za Kosovo“ čiji je osnivač francuski humanitarac Arno Gujon.*

D. S.: Jeste, dao sam je. Arno je sjajan čovek. Nisam hteo da se to objavljuje u medijima, ali je ipak objavljeno. I Andrić je dao sve svoje nagrade, uključujući i Nobelovu – to me je delom i podstaklo.

R. G. P.: *Da li su Vaši romani XX veka, Majstor i Margarita, Čarobni breg, Proleće Ivana Galeba i pisci Andrić, Crnjanski, Ćamil Sijarić itd.?*

D. S.: Sve što ste nabrojali zbilja osećam kao „svoje“. Trebalo bi tu dodati još neka imena i neke naslove. Čitao sam, u raznim periodima svog života, dosta i filozofske spise, istoriju umetnosti, istoriju, u poslednjih petnaestak godina i teologiju... Sada vidim da sam štošta mogao i da preskočim, a i da je mnogo šta ostalo i ostaće nepročitano. Neke, ponekad vrlo debele knjige čitao sam po tri, četiri, čak i pet puta. Više to nikome i ne govorim, jer mi ljudi, čak ni prijatelji, ne veruju. Kao profesor, morao sam mnoga klasična dela držati u glavi radi ispita. Naš program počinjao je s *Gilgamešom* i *Knjigom o Jovu*. I diplomski ispit je izgledao drugačije nego sadašnji „bolonjski“ ispiti. Vraćanje jednim istim stvarima, međutim, nije bilo uslovljeno time. Ima dosta knjiga kojima sam „veran“ celog života koje nisu iz našeg fakultetskog programa.

Živiš s knjigama i na kraju si njima zatrpan, sasvim doslovno shvaćeno. Šta bih poneo na pusto ostrvo? I to bi bila povelika gomila.